

G. Ibrăileanu și E. Lovinescu, portrete în oglindă

Ionela PUJINĂ*

Key-words: *modernism, ideology, aesthetic, ethic, politic*

Metafora oglinzii ne ajută să construim un tablou comparativ al câtorva idei care îi leagă indisolubil pe cei doi *hommes de lettres*, G. Ibrăileanu și E. Lovinescu, deopotrivă ideologi ai literaturii, critici reductibili și romancieri, doi autobiografi care se scrutează analitic, cu mai multă sau mai puțină (auto)ironie. Experimentați în polemicile din publicistică mai bine de treizeci de ani, cei doi corifei ai literaturii române par să își revendice mereu dreptul de a forma literatura după un program estetic bine conturat, justificat ca necesar, care ia cunoștință de împrejurări și care se proclamă axiologic în vârful ierarhiei, respingând orice altă dogmă.

Prima parte a studiului nostru își propune „să capteze realitatea”, în strânsă tradiție flaubertiană, având intenția de a reda cu fidelitate, dar lipsit de exhaustivitate, drumul devenirii criticii literare moderne, conturat cu migală și acribie de cei doi critici. Metafora aceasta se referă nu doar la reliefaarea unor concepte fundamentale pentru crezurile pe care le susțin, dar propune și un anumit tip de lectură, în sensul „oglinzirii” pe care îl propune Matei Călinescu:

[...] scuturându-mă de prejudecăți, încerc atunci când citesc critică să trec dincolo de metode și să descopăr, dacă este posibil, coerența interioară, secret poetică a unei personalități, care s-a dedicat exercițiului atât de dificil și de primejdios al lucidității (Călinescu 1967: 11).

Așadar, trei situații ne interesează în investigarea raporturilor dintre Lovinescu și Ibrăileanu: prima vizează conturarea unor relații între ideile celor doi critici, făcând referiri la schimbarea, acolo unde este cazul, a viziunilor lor de-a lungul timpului, a doua vizează raporturile dintre cei doi corifei ai criticii, relații care merg de la antagonism, la complementaritate și identificare, cu ei înșiși sau între ei, iar ultima parte a lucrării conturează câteva ipoteze despre valoarea concepțiilor celor doi critici pentru epoca literară actuală.

Așadar, de unde contradicția dintre Ibrăileanu și Lovinescu? Prima fază a acestei relații se conturează ca o competiție între doi profesori bine pregătiți (Lovinescu își luase doctoratul la Paris, sub îndrumarea lui Faguet, Ibrăileanu face în câteva luni o lucrare despre Vlahuță, necesară candidaturii pentru postul de profesor universitar), în încercarea de a se titulariza pe o catedră în Universitate. Eugen Simion în *E. Lovinescu: Scepticul mântuit* (Simion 1996: 44–46) sugerează jocurile

* Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava, România.

de culise care duc la numirea lui Ibrăileanu ca titular al catedrei, rezultat revoltător pentru Lovinescu care se înscriesese pentru un concurs care n-a mai avut loc. Lipsa de șansă se convertește într-o deschidere fără seamăn față de viața literară cu toate aspectele ei, Lovinescu înființând o mică revistă, al cărei nume reprezintă chintesența crezului său despre literatură: *Lectura pentru toți*. În 1919 această broșură este înlocuită cu revista care îl va face pe Lovinescu unul dintre criticii literari redevabili, „Sburătorul”, ea fiind, pentru început, un jurnal fidel al întâlnirilor din cenaclul omonim în care oricine era invitat să-și demonstreze măiestria literară.

Două opinii se decantează din această muncă intensă: prima e asemănătoare concepției lui Brâncuși despre relația dintre discipol și maestru („La umbra marilor copaci nu crește iarbă!”), a doua se referă la conturarea unei ideologii „personale”, cu referire la direcția de urmat a criticii și a literaturii române. Pe când figura emblematică a „Vieții românești” susține un program estetic motivat de realitățile politice ale anilor '20, împrăștierea țăranilor și introducerea votului universal, rezultând de aici o reconfigurare, obligatoriu pozitivă, a țăranului în literatura română, Lovinescu deschide casa tuturor celor care încearcă să scrie, selectând, corectând, facilitând întâlniri spontane între novici și maeștri ai literelor, promovați de revistă și impulsionați de Lovinescu să scrie (Camil Petrescu, Ion Barbu, Hortensia Papadat-Bengescu, Anton Holban, Gh. Brăescu), publicându-i deopotrivă în paginile revistei, în funcție de inspirația de moment. Lovinescu dă sentințe cu valoare de bumerang, limitându-se la observații substanțiale, organizând cu vervă atât sistemul propriu de credințe, cât și acela al colaboratorilor săi. Idealul artistic pe care și-l propune inițial Lovinescu este acela al unui ideolog reformator, unul radical, care nu numai că schimbă fața literaturii, dar acceptă trecutul doar revizuit prin prisma prezentului. Totuși, criticul învinuit, superbă învinuire!, de beletrism, consideră ulterior că „Artistul este, deci, oarecum focarul unei oglinzi, în care se concentrează căldura întregii societăți” (Lovinescu, *apud* Simion 1996: 127), Eugen Simion conchizând :

Problema dacă Lovinescu este o creație a cercului *Sburătorul* sau cercul e o creație a lui Lovinescu s-a pus de multe ori. Mai toți cei care au frecventat ședințele de duminică sunt înclinați să creadă că da, cenaclul l-a modelat pe critic și nu invers (Simion 1996: 87).

Iată, paradoxul format din două convingeri consecutive formulate de Lovinescu despre misia artistului. Prima ipostază este a solitarului dionisiac, distrugător de norme și instaurator al unei noi ideologii, a doua este a artistului ca entitate ce rezultă din relația cu societatea în care se integrează, și, în mare măsură, un rezultat al propriului demers creativ.

„Inconsecvențele” de genul acesta se repetă frecvent, căci, mergând pe linia maioreșciană a conturării talentului drept criteriu prim în judecata oricărei opere literare, Lovinescu cere dreptul de participare la viața estetică a tuturor claselor sociale, pentru ca apoi să spună că viața rurală e „oarecum inferioară” (Simion 1996: 150). Acest amendament ce arată o atitudine ambiguă, alternantă, îi supără pe „țărăniști”, atât pe ortodoxiștii lui Noica, pe tradiționaliștii lui Stere și pe poporaniștii lui Ibrăileanu. Acesta din urmă, însă, se supără numai pe jumătate, pentru că atitudinea lui demonstrează o scindare perfectă între un eu diurn, cu un

acut simț al datoriei față de țaran, și un eu nocturn, lăuntric, de o perfectă luciditate, lipsit totodată de orice constrângere a unei idei preconcepute:

Bineînțeles, n-am dat rețete, [...] ci am căutat numai să discredităm concepția, tendința reacționară și imorală, recunoscând scriitorului reacționar și imoral talentul, dacă-l avea [...]. Fără îndoială, însă, *nimeni nu poate scăpa de el însuși* (s.m.) (Ibrăileanu, *apud* Dobrescu 1989: 13).

În plus, adaugă:

[...] eu n-am prețuit niciodată valoarea estetică unui scriitor în măsura conformității dintre idealul lui și al meu, ci, în măsura talentului său (Ibrăileanu, *apud* Dobrescu 1989: 13).

Iată, deși criticul „Vieții românești”, unde publică Rebreanu, Vlahuță, Sadoveanu, pledează pentru o ideologie poporanistă, aceasta e pregătită să facă orice concesii talentului și, mai apoi, valorilor personale, deliberate de fiecare om în parte. De la închiderea dogmatică a viziunii, când Ibrăileanu se află în slujba idealului poporanist, până la configurarea unei ideologii care pune accentul pe individualitate nu este cale lungă. Această *devenire*, pe care criticul o neagă explicit, este pusă de unii critici pe baza unei evoluții intelectuale necesare, erodate de practica publicistică, de eferescența „Vieții literare” (Drăgan 1970: 81), iar de alții pe baza temperamentului scriitorului. Dezordonat, mereu publicând în grabă, anxios și bovaric, „Ibrăileanu cară pe drumurile vieții intact bagajul de îndoieli”, crezul său artistic fiind dominat de raportarea perpetuă, nu la viața țărănimii, ci la sine: „eu mă lupt cu marele meu dușman, adică cu mine însumi” (Ibrăileanu, *apud* Dobrescu 1989: 25). Scindarea aceasta la nivelul personalității, autoanalizată de criticul operei *Creație și analiză și a Spiritului critic în literatura română* arată întregul dramatism al diversificării eului, făcut bucăți, dionisiac prin implozie artistică. Acest eu culminează în *Adela*, capodoperă ce preconizează, accidental sau nu, unele preocupări ideologice literare actuale.

Revenind la „polemica” dintre Lovinescu și Ibrăileanu, am dovedit că ambii critici dovedesc o mobilitate funciară a opiniilor prin autodefinirea artistică (dar Ibrăileanu nu le recunoaște niciodată), apoi prin *part-pris-uri* devansate de idei noi, uneori prolifiche, cum ar fi renunțarea lui Ibrăileanu la etnicismul „cu orice preț”. *Devenirea* este sintetizată de poeticianul românesc al diarismului (Simion 1996: 118), ca o contrapondere pentru nemulțumirea cauzată de sărăcia detaliilor personale din memoriile lovinesciene:

Imitația formelor ar fi: *aleg ceea ce convine spiritului meu, imit și adaug ceea ce e propriu ființei mele, privesc din afară un model, dar după ce trece de opera mea, modelul este altul...* (Simion 1996: 118).

Ibrăileanu nu scapă nici el de retușurile critice necesare, obiective, care-i dovedesc devenirea, în ciuda aderenței sale obstinate la poporanism, crezând că celelalte părți ale sufletului său, ale creației sale, vor fi eclipsate de idealul luminos al țărănimii. Din fericire, datoria pe care o resimte Ibrăileanu față de popor nu sufocă expresia vie a personalității sale, conturând o imagine plurivalentă despre sine:

Un ideolog ce-și adaptează programul la realitățile imediate, însă refuză a-și recunoaște devenirea (Dobrescu 1989: 22).

Iată, ambii critici literari stau sub zodia devenirii, a autocontestărilor și contestărilor când mai calme, când mai spontane și mai supărătoare, singurul conflict direct dintre Lovinescu și Ibrăileanu fiind „datorat” lui Eminescu, Lovinescu subscriindu-l pe marele poet idealului minor al *țărănismului*. Două discursuri evaluatoare ale lui Eminescu, bazate pe criterii diferite, nu pot găsi nicidecum vreoa cale de mijloc, astfel încât orice dialog este sortit eșecului. Cu siguranță, însă, acest conflict a fost prelungit pe alte subiecte de pseudonimul *Petre Nicanor et comp* (care publica în „Viața românească”), nume ce ascundea, se crede, pe nimeni alții decât pe Ibrăileanu și pe susținătorii idealurilor poporaniste.

Preocuparea lui Lovinescu pentru Ibrăileanu este una directă, dar echidistantă, Lovinescu dovedind o suplețe logică, socratică, în conturarea câtorva observații despre opoziția pe care o vede Ibrăileanu în *Spiritul critic în cultura română* între moldovenii și muntenii. Lovinescu admite că moldovenii sunt reacționari (acuzăție fondată dacă ne gândim Alexandru Dobrescu spune că Ibrăileanu a scris articole numai atunci când vroia să combată anumite *falsificări*), pe când muntenii sunt revoluționari, având, deci „arogața”, narcisismul de a fi fondatorii unor sisteme noi. Lovinescu infirmă concepția ibrăileană care susținea că doar moldovenii sunt creatori ai spiritului critic, afirmația fiind adevărată, deși, *in praxis*, Lovinescu nu o putea demonstra, căci el era tot moldovean.

Monograful lovinescian recunoaște acest slab conflict cu concluzia că „de multe ori Ibrăileanu și Lovinescu se întâlnesc în plan ideatic, dar se despart în lucrurile esențiale” (Simion 1996: 122).

Totuși, ni se pare inevitabilă încă o apropiere, după ce am demonstrat întrepătrunderea ideatică dintre cei doi critici care are drept efect propunerea de către Lovinescu a abandonării idealului omului *temperamental* ibrăilean în favoarea omului *deliberativ* (Simion 1996: 110). Discuția are loc în jurul sensibilității estetice, așa cum e percepută ea de cei doi critici. Lovinescu spune:

[...] pe când în culturile de formație evolutivă dislocările de sensibilitate se fac încet, în civilizațiile de formație revoluționară, cum e a noastră, dislocările se fac brusc în toate domeniile (Lovinescu 1981: 388).

Viziunea macroculturală a lui Lovinescu tinde să o suprime, în plin avânt ideologic, pe cea a devenirii logice considerată de critica actuală drept factor decisiv în evoluția tuturor culturilor, evoluție sintetizată memorabil prin sintagma *pitici pe umerii uriașilor*, de Matei Călinescu, de pildă (Călinescu 2005: 24). Lovinescu demonstrează astfel, fără să-și propună, credința în profilul cultural original al românilor, care nu se identifică cu alte culturi, atât prin fața literaturii sale, prin devenirea sa istorică, cât și prin modalitatea de a construi modele, parafând astfel faptul că naționalismul este o stare de care poporul nu poate fugi, dar pe care o poate transforma artistic, o poate înfrumuseța prin teoriile noi, a *relativismului* valorilor, a *mutației* lor, a *diferențierii* etc.

Dacă la nivel macro, cei doi critici sunt ireconciliabili, la nivelul detaliului se creează fire de legătură dintre cei doi critici, ducând la viziuni moderate de ambele părți:

Lovinescu este o natură clasică în modernismul lui bine temperat, tot așa cum Ibrăileanu este, în conservatorismul său structural, un fin degustător de literatură modernă (Manolescu 2006: 3).

Contradicțiile din propria operă și cele cu adversarii declarați nu fac altceva decât să suplimenteze, să formeze, să șlefuiască opiniile despre literatură sau chiar să pună o cărămidă în plus în complexul ideatic al oponentului.

De fapt, aceste contradicții conturează astăzi punctul de plecare al unui nou program estetic, formulat de Adrian Marino, care vede necesară o împăcare între cultura românească, dominată de intrigi politice mărunte sau de lipsa unei priviri de ansamblu, și cea străină, fără determinări fixe ce țin de Orient sau Occident (Marino 2001: 140–143). România ar ieși, după părerea lui Marino, din zodia cultivării excepțiilor, a genurilor accidentale sau a individualizărilor prin marginalizare – A. Marino este un (auto)marginalizat, asemenea lui Lovinescu. De asemenea, criticul ideii de literatură consideră că obiectul studiului său ar trebui să iasă de sub *pragmatismul antropo-pitecantrop*, dacă am putea să sintetizăm două reprezentări antropomorfe la Lovinescu și la Ibrăileanu, primul ținând de instinctul erosului, celălalt de cel al morții; adică literatura română ar trebui să iasă de sub sfera de influență a gloriei facile, utilitare, a plăcerilor mediocre, precum și de sub anxietatea provocată de conștiința unui sfârșit iminent.

Calea pe care Marino o consideră viabilă este strâns legată de universalismul lovinescian și de naționalismul lui Ibrăileanu:

Mai putem visa doar să trecem dincolo de oglindă, să navetăm între cele două tărâmuri, să asumăm costurile violenței mimetice a europenizării, să mutăm oglinda mai la Răsărit, către Urali, să ne izbăvim de privirea Europei prin integrarea în ochiul care privește. Cum ar spune Adrian Marino, să aducem Europa „acasă”, în sensul unui imperativ categoric al integrării (Marino 2001: 142).

Se propune o *universalizare a spiritului*, dar cu punctarea unor recuperări necesare, de pildă atribuirea începuturilor modernismului românilor (Tzara) și intrarea în polemică directă cu Occidentul, cu America, spații cu care dacă am intra în dialog am putea crește spiritual și, eventual am putea să ne impunem ideile, demonstrându-ne competitivitatea. De asemenea, o competiție reală presupune un portret real al adversarului, cu scopul de a depăși intelectual acea condiție, sugestia lui Marino fiind nu doar una teoretică, ci una practică, dând exemplul studiul său *Biografia ideii de literatură*, care se evidențiază pentru complexitatea referințelor, românești și universale, și pentru faptul că scrie acest studiu de la început în altă limbă, pentru a evita eventualele inexactități în traducere. Un exemplu pentru ideile lui Marino, care construiește legături între vechi și nou, între patrii, ar fi și Matei Călinescu, cu care criticul sibian întreține corespondență pe această temă, studiul despre poetica lecturii ca și despre fețele modernității fiind citate în critica internațională; metoda lor, deschisă, relativistă, permite folosirea cărții ca referință într-un comentariu critic despre, probabil, orice carte din lume care a fost citită și recitită. Cu siguranță, există în literatura română și alte exemple ce folosesc *al treilea discurs*, ce promovează sintetic atât valorile naționale, cât și pe cele universale, cum ar fi *Întoarcerea autorului* de Eugen Simion sau studiul amplu al acestuia despre diarism.

În plus, actualitatea criticilor de la începutul secolului al XX-lea se dovedește prin faptul că încă de pe atunci apare o valorificare a literaturii subiective, care prezintă imaginea unui eu maladiv, ipohondru, scindat în mai multe euri pe care le

resimte în autoscopia biografică sau prin procesul lecturii. În acest caz, este uimitoare găsirea unor preocupări literare foarte actuale la Ibrăileanu care vorbește despre scindarea eului, despre lupta cu sine, diferențiind chiar între chipurile sale de lector, spunând că are trei „gusturi”: „unul pentru mine, cel de-acasă. Cu acesta aleg bucăți pentru propria mea delectare”, unul al compromisului pentru „Viața românească” („Dacă trebuie nuvele în «Viața românească», trebuie s-o pun”) și unul care urmărește interdependența dintre scriitor și epoca lui (Ibrăileanu, *apud* Dobrescu 1989: 36).

Dacă Marino deplânge nevalorificarea lui Lovinescu și a lui Ibrăileanu, ne dăm seama că multe dintre ideile criticului de la „Sburătorul” încă n-au caracter general, că ideologul a depășit prin viziune epoca sa care a dat un caracter destul de restrâns teoriei lui, fără să-i aducă amendamente sau s-o dezvolte. Desigur, și sistemul politic a fost un factor decisiv în stagnarea oricărei viziuni asupra literaturii române.

Nu putem decât să sperăm într-o valorificare autentică a literaturii române, începută deja cum am văzut de Manolescu (2010) sau de Eugen Simion, sperând că vom ajunge la situația efectivă când universalismul, concepția totalității vor fi posibile, nu în sensul unui imperialism cultural, ci în sensul estompării tragediei culturilor mici.

Bibliografie

- Călinescu 1967: Matei Călinescu, *Eseuri critice*, București, Editura pentru literatură.
Dobrescu 1989: Alexandru Dobrescu, *Ibrăileanu – nostalgia certitudinii*, București, Cartea Românească.
Drăgan 1978: Mihai Drăgan, *Lecturi posibile: studii critice despre T. Maiorescu*, G. Ibrăileanu, București, Editura Junimea.
Lovinescu 1981: E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane*, I, II, București, Editura Minerva.
Manolescu 2006: Nicolae Manolescu, *Ibrăileanu (23 mai 1871–11 martie 1936)*, „România literară”, 10 martie 2006.
Marino 2001: Adrian Marino, *Al treilea discurs. Cultură, ideologie și politică în România. Adrian Marino în dialog cu Sorin Antohi*, Iași, Polirom.
Simion 1996: Eugen Simion, *E. Lovinescu: scepticul mântuit*, Ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura „Grai și suflet – Cultura Națională”.

G. Ibrăileanu and E. Lovinescu, Portraits in the Mirror

This article discusses some concepts which build the basics of two ideologies of literature in Modernist Age. Apparently, these ideologies build themselves in synchronous relationship with the political ideas, but they are considered contradictory. We propose a discussion about some terms which are the basics of these two theories, to demonstrate that they are complementary and they construct the basics for current ideologies.